

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет
Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

МОВНА ОСОБИСТІТЬ: ЛІНГВІСТИКА І ЛІНГВОДИДАКТИКА

Випуск V

УДК811.161.2
ББК81.411.1

Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика [Текст] / МОН України, Київський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Київ-Черкаси : вид-во ФОП Гордієнко Є.І., 2020. – 402 с.

ISBN 978-966-493-740-2

У збірнику представлено статті за матеріалами доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми мовної особистості: лінгвістика і лінгводидактика», яка відбулась 26 – 27 листопада 2020 року у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького. До збірника увійшли наукові публікації з проблем мовознавства, літературознавства та методики викладання мови. Статті орієнтовані на широке коло читачів, яких цікавлять проблеми мовної комунікації, мовної свідомості і мовного впливу, формування мовної особистості.

Для широкого кола філологів – науковців, викладачів і науково обдарованої молоді.

Наукова редакція:

В.П. Мусієнко, доктор філологічних наук, професор (головний редактор);
Т.В. Клеофастова, доктор філологічних наук, професор;
Т.В. Радзієвська, доктор філологічних наук, професор;
О.В. Палатовська, доктор філологічних наук, доцент;
М.П. Василенко, кандидат педагогічних наук, доцент
Л.В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент;
О.І. Кретьова, кандидат філологічних наук, доцент;
Л.М. Кулешова, кандидат філологічних наук, доцент;
Л.О. Папіс, кандидат філологічних наук, доцент;
Г.М. Потапова, кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальні за випуск: *Л.В. Корновенко, М.П. Василенко*

Рецензенти:

Шитик Л.В., доктор філологічних наук, професор
Шульгіна В.І., доктор філологічних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (протокол № 3 від 22.12. 2020 року).

За зміст публікацій відповідальність несуть автори.
Засновники – Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
Київський національний лінгвістичний університет

© Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, 2020
© Київський національний лінгвістичний університет, 2020
© Автори статей, 2020

МОВА ПРОЗИ МИКОЛИ ЗЕРОВА НА ТЛІ КОРПУСУ ТЕКСТІВ 1910-1935 РОКІВ

У статті викладено досвід дослідження стилю прозових творів Миколи Зерова в корпусі. Показано, що для дослідження стилю історичної постаті важлива можливість порівняння її творів з корпусом інших текстів того ж періоду. Представлено інструменти, які можна використати онлайн для роботи з корпусом ГРАК: для пошуку словоформ, лексем, граматичних форм, укладання частотних списків, візуалізації результатів у вигляді графіків.

Ключові слова: індивідуальний стиль, Микола Зеров, корпус, частотність, лексика, словотвір

Досліджуючи індивідуальний стиль історичної постаті, важливо враховувати сучасну їй мовну норму і розглядати матеріал дослідження у порівнянні з корпусом текстів інших авторів того ж періоду. Без такого порівняння в окремих випадках може бути важко визначити, чи є слова, форми, конструкції, незвичні з точки зору носія сучасної мови, особливостями авторського стилю, чи звичайними явищами для мови того часу.

У цій статті ми проаналізуємо кілька лексичних особливостей публіцистичних, літературно-критичних і епістолярних творів Миколи Зерова у порівнянні з корпусом текстів 1910-1935 рр.

Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК: uacorp.us.org) у десятій версії містить понад 200 публіцистичних, літературно-критичних і епістолярних творів Миколи Зерова 1910-1935 рр. обсягом 512 тисяч токенів (тобто слів, розділових знаків, цифр та інших символів), тексти оцифровані для корпусу за виданням: *Микола Зеров. Українське письменство (К.: Основи, 2002)*. Обсяг текстів у ГРАКу за 1910-1935 рр., крім творів Миколи Зерова, – близько 33 млн токенів, із них публіцистичних, літературно-критичних і епістолярних текстів – близько 14 млн токенів.

За підкорпусом публіцистичних, літературно-критичних і епістолярних творів Миколи Зерова ми уклали частотний словник словоформ, яких немає у словнику сучасної української мови, за яким працює граматичний пошук у ГРАКу (ВЕСУМ: r2u.org.ua/vesum). Для цього здійснили пошук нелематизованих словоформ у підкорпусі творів Миколи Зерова (запит CQL: [lemma=«\|»& word=«[А-ЯІЇЄҐа-яїєґ’-]*»]) і уклали частотний список.

У частотному списку знайдено рідковживані лексеми, які вживав Микола Зеров. Наприклад, слово *підлітство*, вперше зафіксовано тільки у словнику 1970-1980 рр. [СУМ-11] і трапляється в текстах ГРАКу лише 10 разів: *Л. М. Старицька-Черняхівська спогадує, що Михайло й Леся, двоє старших дітей у подружжя Косачів, з підлітства вирізнялися з-помежи всіх своїх товаришів убранням і особливо мовою (Леся Українка. Критично-біографічний нарис, 1924); А тепер вернімося трохи назад, до дитячих років та підлітства поетки (Там само)*. Це слово знаходимо і в мові сучасника Зерова, Леоніда Скрипника: *Ви бачили його в добу щасливого ясного дитинства, трохи неспокоїного підлітства, трохи бурхливої юности з її першим коханням і першим д-ром Кацем, з її роботою і байдикуванням (Леонід Скрипник, Інтелігент, 1929)*.

Микола Зеров вживає рідкісне слово *красун*, 43 рази знайдене в усьому корпусі, тричі в текстах Зерова (від цього слова в сучасній мові залишилося поширеніше похідне слово – *красунчик*, 885 знайдень в ГРАКу): *Вже шістнадцятилітнім юнаком він вигадав, ніби Адальберт Гординський — його вітчм, а правдивий його батько був з роду сербин і звався Федькович; пізніше він зробив себе нешлюбним сином своєї матері та путилівського красуна гуцула Юрія Косована (Осип-Юрій Федькович та його повісті, 1927); В Чернівцях*

двадцятип'ятилітній офіцер знайшов Ернста Рудольфа Найбавера, колись діяча революції 1848 р., тепер професора Чернівецької гімназії, видавця «Ілюстрованої Буковини» і автора кількох збірників поезій — тридцятилітнього **красуна**, поета-імпровізатора, буковинського патріота, залюбленого в її пейзажах і народних співанках (Там само). Корпусні дані свідчать, що слово **красун** застаріле, більшість випадків його вживання знайдено в творах першої половини ХХ ст., в ХХІ ст. знайдено тільки один випадок в ГРАКу. Сучасники Миколи Зерова вживали це слово: *Спереду — **красуни**, засмалені й обвіяні морськими вітрами, військ-мори Чорноморської флоти ; за ними певна, горда кіннота, струнка піхота й молоді, але з грудьми, як криця, допризовники (Спорт // Більшовик [Київ], 1924); Я тебе представляю в одному дому куди ходить увесь Париж, наш Париж, Париж **красунів**, людей з мільйонами, знаменитостей (Оноре де Бальзак, пер. Василь Вразливий, Шагренєва шкура, 1929); Правда, я не **красун** і не геній. Тільки ж **красуни** завжди бувають легковажні, а генії зараз невчасні (Валер'ян Підмогильний, Невеличка драма, 1930); Він справив на неї дуже добре вражіння, їй сподобалась його голова, що мала мужній вигляд, і його обличчя, що мало трохи неправильні риси й цим ставало оригінальніше й цікавіше за обличчя визнаних **красунів** (Гео Шкурупій, Жанна батальйонерка, 1930); Перед полковником Дублом стояв півторатисячний натовп гірських **красунів** (Юрій Смолич, Ще одна прекрасна катастрофа, 1930); ...Прикий випадок – і **красун** хлопець повернеться до рідного села косою потворою (Михайло Шолохов, пер. Семен Кац & Євген Плужник, Тихий Дін, 1931).*

Микола Зеров вживає старі варіанти запозичених слів: *ювілят, літерат, літератка*: *Звичайно, випускаючи статтю під час ювілейних свят 1913 р., тобто через 10 років після першого її надрукування, автор мусив поробити зміни і доповнення і взяти на увагу факти літературного розвою **ювілята** з 1903 — 1913 р. (Микола Зеров. Сергій Єфремов. Співець боротьби і контрастів, 1913); Ніхто з сучасного нам покоління **літератів** не відчував так усієї ваги слова, як він (Микола Зеров. Пам'яті М. Коцюбинського, 1913); Мріючи про дочку як про видатну **літератку** українську, О. П. пильно стежить за кожним її кроком, виправляє їй мову, вирівнює ритм і синтаксу і сама посилає її твори до галицьких видань (Микола Зеров. Леся Українка. Критично-біографічний нарис, 1924). Микола Зеров вживає і новіші варіанти: *ювіляр, літератор*. У словниках першої третини ХХ ст. слова *літерат* і *ювілят, літератор* і *ювіляр* подані як варіанти [r2u]. У ГРАКу слово *літерат* зафіксоване в багатьох західноукраїнських і наддніпрянських джерелах, починаючи з середини ХІХ ст. (Микола Устиянович, Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Уляна Кравченко, Михайло Грушевський, Ольга Кобилянська, Леся Українка, газета «Слово» (Харків), газета «Діло» (Львів) тощо), *ювілят* – з 1907 року (Людмила Старицька-Черняхівська). Сучасні варіанти *літератор* і *ювіляр* вперше зафіксовані в текстах пізніше: *літератор* – у 1910 (вжив Михайло Коцюбинський), *ювіляр* – у 1924 році (Сергій Єфремов). Слова *літерат* і *ювілят* широко вживали сучасники Миколи Зерова: *Творців в Галичині не було, були в літературі самі філістри, коли не числити Франка та Яцькова. Тільки тому я й кажу, що налитий салом патріот диктував **літератам**. **Літератів** властиво не було : писав кожний, кому дозволяли тяжкі «обовязки службові» (Микола Євшан, Плач над упадком літератури, 1912);...Вони в тому журнальчику тільки інсинуації, пльотки пускають і ніякої, властиво, нема там літератури.... Дуже рідко удається їм виканючить що-небудь у справжніх **літератів** (Володимир Винниченко, Божки, 1914); *Поет жив в часах розвіту усної поезії, його твір повний всеї щирості і безпосередності народної творчості, але він чоловік письменний, **літерат** в тіснім значенні слова (Михайло Грушевський, Історія української літератури, 1923); Збірник викликав велику бурю в кругах старших **літератів**, критиків і громадянства (Василь Бобинський, Ювілей Валерія Брюсова, 1923); Тому-то однадає все, що було до Котляревського, бо звичайні схеми історії російського письменства одно загарбали собі, а про інше мовчать, тому-то й на факти пізнішого письменства українці дивляться***

очима російських літератів і ті факти оцінюють з погляду російського письменства (Сергій Єфремов, *Історія українського письменства*, 1924); Ті ж самі скарги на дочку, явно неправдиві («нема хліба» — а до чаю дали булку з маслом), випрохування грошей («колись сяду на вулиці з дощечкою : «подайте ювілянти»), — очевидно непотрібне («щоб не бачили, що Ви мені дали») (Сергій Єфремов, *Щоденник*, 1924); Говорять про суботній ювілей. Більш-менш задоволені. Найбільше сам ювілянт (Там само); Пізніше мені особисто довелося пересвідчитись в тому, що навіть кількадедне перебування Олеся в Будапешті лишило по собі пам'ять серед мадярських літератів та журналістів (Микола Галаган, *З моїх споминів... 1880-ті — 1920 р., 1928*); Вп. Кушнір дяк зі Щиця заявив що він в імени дяків деканату зложив желання ювілятові, за що присутні дяки зложили Вп. Кушнірови подяку (газета «Дяківські відомости» (Львів), 1929).

Микола Зеров вживає переважно варіанти двостоповий, тристоповий, чотиристоповий тощо, а не двостопний, тристопний, чотиристопний тощо: Кого не втомлять його [Карманського] п'яти- й шестистопові ямби з настирливими жіночими римами? (Франко-поет, 1925). Ці варіанти в 1920-30-ті роки знаходимо також у текстах Освальда Бургардта, Григорія Майфета, Павла Филиповича, Максима Рильського (хоча у нього є і варіант чотиристопний). Варіанти двостопний, тристопний, чотиристопний тощо вживали Майк Йогансен, Сергій Єфремов, Дмитро Антонович, Юрій Смолич, Зінаїда Тулуб.

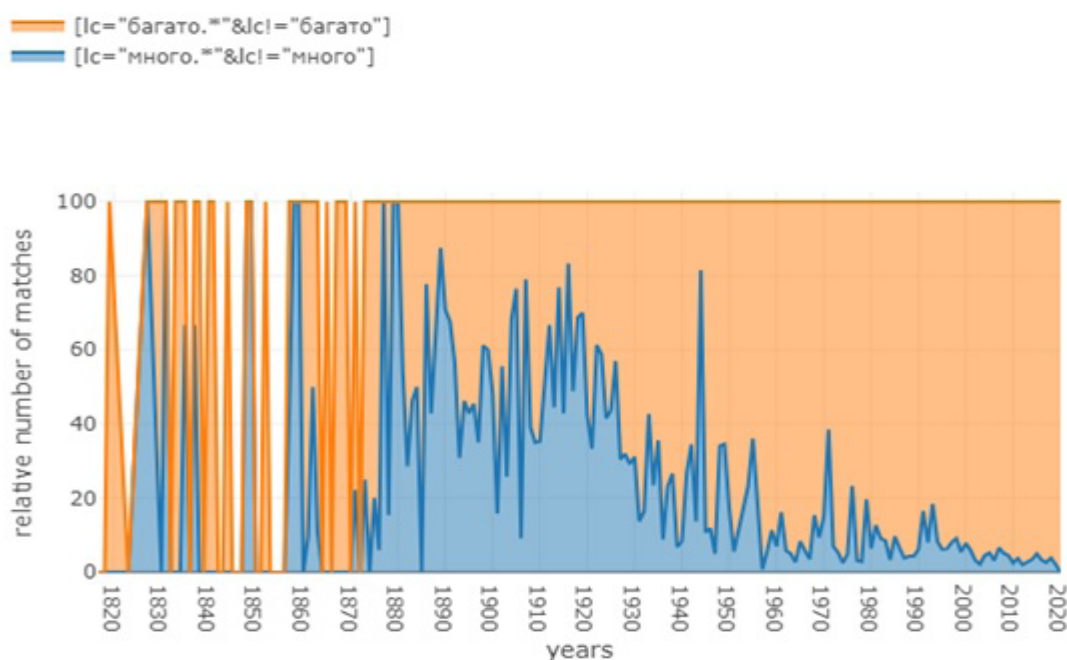
Микола Зеров варіював префікси від-/од-, у нього трапляються застарілі тепер варіанти: *одділ, одставка, одмічати/одмітити, одступати, одмежуваатися* тощо: Цей брак ефектів, простота, відсутність всього, що одгонить літературиною — «персади, бомбасту, неприродності», — це зовсім не означає сухості автора, його черствості (Марко Черемшина і галицька проза, 1925); Село живе своїм одвічним батьківським, дідівським звичаєм, не одступаючи від нього навіть тоді, коли над селом «гримлять гармати, свистять кулі» (Там само); І характерно, що тут поетові одмовляються служити й мова, й музика віршова (Нова збірка Тичини, 1925); Ціле двадцятиліття одділяє «Досвітки» від появи другого оригінального збірника Кулішевого — «Хуторної поезії» (Від Куліша до Винниченка, 1925); Але досить про одрив від мас, від сучасності та про мистецьку самотність неокласиків (Наші літературознавці і полемісти, 1926); Перед кожним, хто береться за невдячну роботу перекладати стародавнього чи новочасного лірика, відразу одкриваються дві небезпеки (У справі віршованого перекладу, 1928); Після відправи ініціатор і одвідувачі збираються в ресторані й поминають, як пише Белоусов, «батьку Тараса» «незлим тихим словом» та декламаціями Кропивницького (Іван Белоусов, російський перекладач «Кобзаря», 1930). Микола Зеров вживає також варіанти з від-: *одділ* — 33 рази в корпусі, *відділ* — 72, *одмічати/одмітити* — 6, *відмітити* — 4. Таке варіювання характерне для мови того часу, різні форми названих дієслів вживає, наприклад, і Володимир Винниченко: *Вадим одмітив*, що сьогодні він далеко гірше розумів батька, ніж у той вечір (Божки, 1914); *З приємністю відмічаю*, що ім'я Шапочки не робить на мене ніякого вражіння (Записки Кирпатого Мефістофеля, 1917). Дослідження такого варіювання — окреме велике завдання, оскільки потребує попереднього укладання словника варіантів з префіксом *од-*, більшості з яких досі немає у ВЕСУМі, отже, вони недоступні для зручного пошуку в корпусі за лемою.

Микола Зеров переважно вживає складні слова з першою частиною *много-*, а не *багато-*: *многовіковий, многодосвідчений, многодумний, многогранність, многозначність, многозначно, многокольоровий, многолітній, многомовність, многомовно, многомоментність, многописання, многоповторюваний, многослівний, многосторонність, многоцінний* — 1914 рік, «ювілейний рік українського культурного життя», збагатив нас новим і **многоцінним** придбанням («Україна», 1914); *Розтягненість* властива тільки дуже

раннім її творам («Відгуки», напр., розтягненістю уже не грішать) — ніщо в порівнянні до **многомовності** її учителів в мистецтві слова — Куліша або Старицького (Леся Українка. Критично-біографічний нарис, 1924); Замість тривоги сучасника за своє покоління, покоління «без честі і поваги», без громадських ідеалів, у Гулака-Артемівського добродушна посмішка людини старшої генерації над генерацією молоді, щось на зразок **многослівної** балаканини сільського дідка, глибоко впевненого, що за його молодіців і люди були здоровіші, і земля родила краще (Нове українське письменство, 1924); Третя допіру випущена книжка Тичини знов відзначається багатством і **многогранністю** поетичного стилю (Нова збірка Тичини, 1925); **Многолітнє** листування з матір'ю, ніжне, красномовне, безпосереднє — то одно з найважливіших джерел до біографії поетової (Юлій Словацький, 1925); Чи не з'являються ж так само поспішними та занадто пласкими і **многоповторювані** слова про ясність загального світоприймання Рильського, всі ті твердження, ніби його поезія цілком міститься в формулі «Сладок свет!» (До джерел, 1926); Неможливість точного перекладу А. Федоров ставить у зв'язок з **многосторонністю** перекладного завдання (Корней Чуковский, Андрей Федоров. Искусство перевода, 1930). Лише один раз у корпусі Миколи Зерова трапилось слово багатозначний: Характерним і **багатозначним** видається йому [Ніковському] той факт, що нова українська література розпочинається не чим іншим, як спробою одягти в своєрідну національну одіж твір європейської ваги літературної, зразок багатьох новочасних епопей, «Енеїду» Вергілія (Нове українське письменство, 1924).

Якщо побудувати за ГРАКом графік відношення кількості слів з першою частиною **много-** і **багато-**, можна пересвідчитися, що складні слова з першою частиною **много-** в кінці XIX – першій третині XX ст. були досить вживаними, нарівні з варіантами на **багато-**, вже в 1930-ті роки частка складних слів на **много-** зменшується, а починаючи з 1960-х їх стає ще помітно менше (Графік 1). Найдовше слова з частиною **много-** затримались у термінології: СУМ-11 фіксує слова **многогранник**, **многокутник** як перший варіант, а **багатогранник**, **багатокутник** – як другий, **многочлен** як єдиний варіант (сучасний СУМ-20 пропонує вже і **багаточлен**, в СУМ-11 його не було), а також розводить як загальнономовне і термінологічне слова **багатократний** («Який повторюється багато разів») і **многократний** («мат. Кратний багатом числам») [СУМ-11, т. I, с. 81, т. IV, с. 766].

Графік 1. Відношення кількості слів з першою частиною **много-** і **багато-** за роками (ГРАК).

Хоча грамати́ка не є темою цієї розвідки, можна згадати варіантність присвійних займенників третьої особи множини (*їх/їхній*), якій присвячена окрема наша стаття [5]. Саме в 1910-1935 роки відбувається активне поширення в літературній мові нового варіанту *їхній*. У більшості авторів, що писали в 20-30-ті рр. у сполученнях *їх/їхній* з іменником ми зафіксували обидва варіанти в різних пропорціях. У творах Миколи Зерова частка варіанту *їхній* була найменшою, 11% від сумарної кількості вживань *їх* і *їхній* (82 і 10 знайдень відповідно), утім такий результат міг бути частково спричинений тим, що в порівнюваних корпусах різних авторів була різною мірою представлена проза різних стилів: у корпусі Зерова взагалі немає художньої прози, де передусім поширився новий варіант *їхній*. З 2018 року творів Зерова в корпусі стало значно більше і можна оновити ці дані. У десятій версії ГРАКа в творах Миколи Зерова у сполученнях *їх/їхній* з іменником знайдено: *їх* – 286 і *їхній* – 35, відношення таке саме – 11% *їхній*. Це мало порівняно з цілим корпусом нехудожніх текстів 1910-1935 рр., де частка варіанту *їхній* в таких сполученнях складає 37%.

Отже, проаналізувавши кілька рис мови Миколи Зерова, незвичних для сучасного ока, на тлі корпусу текстів 1910-1935 років, ми з'ясували, що такі варіанти були поширеними в мові того часу, вони не були застарілими чи архаїчними. Хоча деякі з досліджених варіантів (*красун, літерат, їх*) вказують на те, що стиль Миколи Зерова був в цілому консервативним, Зеров був схильний до вживання старших варіантів норми.

Література і джерела

1. r2u: Російсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко, Ю. Марченко, О. Телемко та ін. 2007–2020. URL: <https://r2u.org.ua>
2. ВЕСУМ: Великий електронний словник української мови / Рисін А., Старко В. та ін. – 2014-2020.
3. ГРАК: Генеральний регіонально анотований корпус української мови / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, 2017-2020. – uacorpus.org
4. Старко В. Ф., Рисін Андрій. Великий електронний словник української мови (ВЕСУМ) як засіб NLP для української мови // Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк / Ін-т укр. мови НАН України. К., 2020. С. 135–141.
5. СУМ-11: Словник української мови : у 11 тт. / НАН УССР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. К. 1970–1980.
6. Шведова М. О. Становлення присвійного займенника третьої особи множини в українській літературній мові // Мовознавство. 2018. №4. С. 40-53.

В статье изложен опыт исследования стиля публицистических, литературно-критических и эпистолярных произведений Николая Зерова в корпусе. Показано, что для исследования индивидуальных особенностей языка исторического лица важна возможность сравнения непосредственно исследуемого материала с корпусом текстов других авторов того же периода. Представлены инструменты, которые можно использовать онлайн для работы с корпусом ГРАК (uacorpus.org): для поиска словоформ, лексем, грамматических форм, составления частотных списков, визуализации результатов в виде графиков.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, Николай Зеров, корпус, частотность, лексика, словообразование.

The article describes the experience of researching the style of journalistic, critical and epistolary works of Mykola Zerov in a corpus. The research shows that to characterize the individual language use of an author it is important to compare the corpus of his works with the corpora of other authors of the same period. The research provides the tools that can be used online to work with the GRAC corpus (uacorpus.org): for searching word forms, lemmas, grammatical forms, compiling frequency lists, visualizing the results in the form of graphs.

Keywords: individual style, Mykola Zerov, corpus, frequency, vocabulary, word formation.